

ZSIGMOND ADÉL

„NEM AZ AZ ANIMÁCIÓTÖRTÉNET”

M. Tóth Éva: *Aniráma. Animációs mozgóképtörténet*

- 1. Select a victim.
- 2. Look a victim in the eye.
- 3. Manipulate hands in front of victim
- 4. Then say „Dunk-a hunk a lunka”.

Ha követjük az utasításokat e négy rövidke lépésben, bármit életre kelthetünk, és a bármi majd úgy ugrál, ahogyan mi fütyülünk. Ki lehet próbálni, működik. Már ha értünk az animációs filmkészítéshez egy kicsit, vagy legalább rajzolni tudunk (pálcikaembernél egy fokkal blikkfangosabbat), meg van egy csöpp fantáziánk, esetleg még humorérzékünk is mellé. Csak toll kell hozzá, esetleg papír, no meg a hipnotizáció kézikönyve, ami a fenti lépéseket is tartalmazza. A Fleischer fivérek (Max és Dave) *Ki a tintatartóból* című animációsorozatának hipnotizőről szóló darabja legalábbis ezt állítja. És ott, a filmben működik is a dolog: sorra kelnek életre a figurák az asztalon amúgy csak melleleg hányódó tollból. Szó szerint belőle kelnek életre.

Fleischerék önrreflexív munkája, amellet, hogy az animációs technika mint újdonság örömét sugározza (rotoszkópot használtak filmjük elkészítéséhez), egyszerűs mind az animáció természetének illúzió voltát is fölmutatja, amely abban tér el az általánosán a filmre jellemző illúziótól, hogy az animációk esetében nem annyira a valóság illúziójáról van szó, hanem arról, hogy az is életre kel(het), ami egyébként nem szokott. Bármi megtörténhet. És az animációban – ebben biztosak lehetünk – meg is történik. Margitházi Orsolya például hasonló okokból véli úgy, hogy „talán helyesebb lenne az animációt a »hét és feledik« művészetnek nevezni, hiszen a film mellett önálló műfajként, művészetként is megállja a helyét”.¹

A műfaj, pontosabban a „magyar animációs művészet” mint olyan jelenti a

problémát M. Tóth Évának is, amikor a kilencvenes évek vége felé a Magyar Televíziónál animációs magazinműsor vezetésére kéri fel. Innen indul az *Aniráma*, anekdotázás, sztorizós hangulatban, s ezt a könnyed, élvezhető hangvételt többé-kevésbé tartja is, úgy, hogy azért egy s más (nem is keveset) az animáció történetéről is megtudunk. Azt mindjárt az elején leszögezi M. Tóth, mintegy szabadkozásképpen, hogy ne várjunk könyvtől higgadt távolságtartást vagy teljességre törekvést, hiszen ahonnan ő szól, az az animációs filmkészítő pozíciója (is). Olyan mozgókép-művészeti terület a tárgya, amelynek alkotóként maga is része, ez tehát – mondja – nem az az animációtörténet, hanem egy szubjektívebb változat. „Meggyőződésem, hogy mi, akik műveljük is a műfajt, más súlypontokat érzékelünk, más problémákat látunk, és máshogy értékelünk jelenségeket, életműveket vagy éppen technológiai változásokat, mint az elméleti szakemberek, épp ezért gyakran elnézőbbek vagy olykor szigorúbbak vagyunk, más kérdéseket teszünk fel, s esetleg furcsa válaszokat adunk...” (7.) Így hitelesíti a szerző a belülről látás előnyeit (vagy leginkább másóságát), és hozzáteszi, könyve megírásában az a nem kevésbé önző szándék is vezérelte, hogy a műfaj, amit képvisel, több figyelmet kapjon. Korábbi, DVD-melléklettel ellátott *Animare necesse est...* című könyve kortárs magyar animációfilmekkel foglalkozott, e mostani vállalkozás körkép kíván lenni.

A mindössze százhusz oldalas könyv a szerző 2008-ban megvédett doktori értekezése alapján készült, annak minden bizonyossal rövidített változata, hiszen a kötet valamivel több, mint felét teszi ki a de facto animációtörténet, a többi pedig gyakorlatilag amolyan mellékletként mű-

ködik. A *Glosszárium* fejezetben helyet kapnak ugyanis a jegyzetek és a vonatkozó irodalom, egy miniciklopédia, amely az animációs filmhez kapcsolódó szakkifejezések, technikák magyarázatát adja, aztán jön még egy név- és címmutató, szintén az eligazodást, visszakeresést könnyítendő, végül az utolsó utáni fejezet a szerző „animációközeli” rövid írásait, szépirodalmi szkeccseit tartalmazza. Kicsit animációs filmtörténet, kicsit a témában eligazodni vágyókat segítő miniciklopédia kíván lenni a kötet, segédanyag és izgalmas olvasmányanyag egyaránt, szóval egy kicsit minden – túl kevés oldalon. Enciklopédiának, animáció-történetnek nem teljes, szubjektív körképnek pedig – a terjedelmes glosszáriumot tekintve – túl enciklopédikus, azaz hogy pontosabb legyek: a glosszárium aránytalanul terjengősre sikerült. Két külön könyv is létrejöhett volna akár ebből a vállalkozásból, hiszen műfaji besorolás szempontjából így legalább annyira nehéz dolgunk van vele, mint tárgyával, az animációs filmművészettel.

Azt viszont, hogy ne lenne izgalmas vállalkozás a kötet, a műfaji tisztázatlanság (?), sokszínűség (?) ellenére sem állítom, sőt. A szerző két nagyobb fejezetet belül tárgyalja az animáció történetét. A *Nagytól* stílszerűen az animáció mozgóképtörténetben elfoglalt helyét, kialakulásának történetét, illetve az európai országok, valamint Amerika és Japán animációs múltját pártatlanul végig röviden, a főbb filmeket, szerzőket, műfajokat, a nagy „elsőket” érintve s mindezt történelmi, politikai, kulturális és művészeti kontextusba helyezve s nem hagyva figyelmen kívül a technológiai újításokat (mint pl. a számítógép vagy az internet megjelenése) sem, amelyek nyilvánvalóan az animáció technikai megoldásaira is jelentősen hatottak. Nem kevésbé lényegtelen az a szemlélet sem, amely az animációt egy általánosabb értelemben véve kezeli, mint amely a reklámokban, a tévében, a szórakozóhelyek vizuális közegében, a dizájnban, a főcímek formavilágában, az MTV és a zenei csatornák klipjeiben és gyakorlatilag szinte mindenben fellelhe-

tő, ahová csak nézünk. A kötet fókusza azért elsősorban mégis a filmekben van. A Disney-központú Amerika ellenpólusán a független, kísérletező kedvű európai képzőművészek, animációs filmek állnak – állapítja meg M. Tóth, míg például Japánra e tekintetben is, mint sok másban, ketősség jellemző: az eredeti japán grafika hagyományainak ápolása és az amerikai rajzfilm stílusjegyeinek használata.

A kötet *Kistól* című fejezete a magyar animáció történetét futtatja végig Halász Jánostól és Macskássy Gyula munkáitól kezdve Jankovics Marcellen keresztül M. Tóth Gézáig és a MOME fiatal hallgatóinak munkáig, közben pedig kapunk Mézga családot, Mirr-Murr kandúrt, Frakkot és persze kevésbé ismert, ámde megnézni annál inkább érdemes filmeket is, meg persze olyan bennfentes információkat is, mint hogy Reisenbüchler Sándor ki nem állhatta Disney filmjeit – *Boldog világvége* című filmjében az amerikai animáció-mogul jól meg is kapja a magáét.

A kötet az animációs technikák sokszínűségének is a története, szó van itt ugyanis homok-és gyurmaanimációkról, gipszet, papírt, drótot használó munkákról éppúgy, mint bábfilmekről vagy árnyfilmekről. S nem utolsósorban az animációs játékfilmről is, amelyben keverednek az élőszereplős, valós helyszínes megoldások az animáltakkal. A játékfilmeseit rajzfilmeket (*Scooby Doo*, *The Flintstones*) viszont nem kíméli a szerző, ahogyan pl. a *Mátrixot* sem.

Az *Anirama* könyvtárgyként is kifejezetten tetszetős, oldalanként három képet is tartalmaz, a nyomdahibák, elütések viszont zavaróak. Az újrakiadásakor (ami, reméljük, bekövetkezik) érdemes volna erre is több figyelmet fordítani. A magyar animációt tárgyaló fejezet zárásában a szerző a korrekt befejezés lehetetlenségére hívja fel a figyelmet, ezzel ismét szabadkozva a kötet nem teljes igényű volta miatt. Az előszóban beígért figyelemfelkeltés azonban eléri a célját: az animációról valószínűleg csak az tud ilyen szenvedéllyel mesélni, aki maga is műveli.

■ JEGYZET

1. Margitházi Orsolya: A filmművészet „mesevilága”. Az animációs film története 4/1. Filmtett, 2002. szept. 15. <http://www.filmtett.ro/cikk/1426/a-filmmuveszet-mesevilaga-az-animacios-film-tortenete-4-1> [letöltés utolsó dátuma: 2011. augusztus 24.]

KONTINENTÁLIS FILOZÓFUSOK A 20. SZÁZADBAN

Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a 20. században*

■ Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődött az analitikus vagy szigorúan az egyes problémákra és ezek megoldására orientált filozófia művelése, nehezen tudunk választ adni. Hasonlóan nehéz a válasz arra a kérdésre is, hogy mikor kezdődött a filozófiai problémafelvetések és a problémafelvetések szerkezetének vizsgálatát előírányzó, úgynevezett „kritikai” vagy „kontinentális” filozófia. Ha a történeti adatokhoz vagy a történelem során kialakult filozófiák betűjéhez fordulunk, a nehézségek még nagyobbak, a kérdésre pedig megnyugtató választ aligha adhatunk. Mindkét irányzat esetében számolhatunk ugyanis azzal a lehetőséggel, hogy munkamódszerük, érvelésmenetük, stílusuk nagyjából egyidős az európai filozófiával.

Nagyobb sikerrel kecsegtet ilyenkor a terminusok használatának történetéhez folyamodni. A probléma így jócskán leszűkül. Hivatkozhatunk például John Stuart Millre, aki 1840-ben Jeremy Bentham és Samuel Taylor Coleridge filozófiai alapállásának összehasonlításakor a filozófia művelésének két, egymást kölcsönösen kiegészítő módját különbözteti meg, illetve úgy fogalmaz: „A tanai és intézményei tekintetében is megjelenő angol innováció atyja Bentham: ő korának és hazájának *felforgató* vagy a kontinentális filozófusok nyelvezetében szólva, *kritikai* gondolkodója.”¹ Persze nehéz lenne azt mondani, hogy a Csatornán túli, főleg Immanuel Kanthoz és a Kant-követőkhöz kapcsolódó európai filozófiák megnevezésére használt *kontinentális* jelző gyors karriert futott volna be, vagy hogy Mill esszéje fordulóponttá vált volna a gondolkodás mesterségének újkori és jelenkori kategorizálásában. Sok más, a terminológia rögzítését szolgáló forrásra, szín-

foltra is hivatkozhatnánk, például arra, amikor 1904-ben Gregorius Itelson, André Lalande és Louis Couturat egymástól függetlenül próbáltak egységes nevet adni annak a filozófiának, amely szigorú logikai és nem ismeretelméleti-pszichológiai érvelésre támaszkodik, és végül a „logisztika” műszavában állapodtak meg.² Vagy ott a terminológiai elkülönítést látszólag meghozó könyv, Bertrand Russell *A nyugati filozófia története* című műve, amely egy már John Locke óta – még ha nem is mindig nyilvánvalóan – aktív elkülönítést emleget „kontinentális” és „brit” filozófia között.³ Ennél azonban sokkal nevezetesebb az a vita, amelyet Gilbert Ryle és Maurice Merleau-Ponty folytattak le 1958-ban, a royaumont-i ciszterci apátságban, egy olyan konferencián, amely a Russell által említett brit-angolszász/kontinentális-európai topozokon belül mozgott, illetve ezen topozok képviselői között kezdeményezett párbeszédet. Az említett vita hevében, Ryle analitikus filozófiai mondanivalóját illető interrogációjában Merleau-Ponty azt találta kérdezni, hogy „programjaink tehát nem azonosak-e?”, mire Ryle igen határozottan azt felelte, hogy: „remélem, nem!”⁴ Intézménytörténeti szempontból kétségtelenül meghatározó lehet a kontinentális filozófia terminus számára, hogy erős, kontrasztformáló értelemben tulajdonképpen az 1970-es évek óta használják, főleg angolszász (különösen észak-amerikai) egyetemi környezetben a német és francia alapnyelvű huszadik századi filozófiai irányzatok, illetve az ezekre alapuló szellemi mozgalmak és gondolkodói iskolák megnevezésére.⁵

Aki felüti Olay Csaba és Ullmann Tamás kontinentális filozófiai tankönyvét,

Jelen recenzió írása idején a CNCSIS/UEFISC, PN II-RU 26/2010 kódszámú projektjének támogatásában részesültem.

L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011.

nem találkozik a kérdés ilyesfajta leszűkítésével. Mondhatni nyomát sem találja ilyen és ehhez hasonló megoldásoknak. A könyv bevezetője meglegszik a szóban forgó fogalom története egyetlen állomásának feltüntetésével. Mint a szerzők írják: „A fogalom minden bizonnyal az észak-amerikai egyetemek filozófiai tanzékein született, ahol a kontinentális filozófiával foglalkozó gondolkodók saját törekvéseiket megpróbálták elkülöníteni az analitikus filozófiáktól.” (11.) Ha eltekintünk az ebben a mondatban megjelenő enyhe körbenforgástól, már jó támpontot találunk a könyv alapkoncepciójának meghatározásához. A szerzők ugyanis a kontinentális filozófiát nem tartják szakterminusnak, inkább szerteágazó filozófiai irányzatok összefoglaló nevének, melynek történetét felgöngyölíteni nem céljuk. Ezen túl pedig könyvük révén nem kívánnak részt venni, illetve állást foglalni abban a vitában, amely magyar akadémiai környezetben zajlott le az elmúlt években az analitikus és a kontinentális filozófia helyzetéről és azok egymáshoz való viszonyáról, tehát tulajdonképpen abban az eszmecsereben, amelyet Eszes Boldizsár és Tőzsér János 2005-ben a kolozsvári *Kellék* című folyóiratban megjelent provokatív cikke indított el.⁵ Sem a nemzetközi filozófiatörténeti múlt, sem a magyar filozófiatörténeti félmúlt nem tartozik tehát hozzá tárgyalási univerzumukhoz. Nem kívánnak foglalkozni az úgynevezett kontinentális filozófiai irányzatok kialakulásával sem, illetve azzal, hogy a 19. és 20. század fordulóján ezek hogyan függték össze, hogyan kapcsolódtak sokszor ugyanazokhoz a filozófiát író körökhöz. Az analitikus filozófia kialakulásával kapcsolatban is elfogadják azt az 1970-es évek óta közkeletű, de egyben sokak által cáfolt nézetet, hogy Gottlob Frege logikája egyfajta fordulatot idézett elő az európai filozófiatörténetben, melynek – persze több áttétellel – az analitikus filozófia lett a folyománya (12.). A kontinentális filozófia jellemzőit is csak érintik, de nem törekszenek azok elmélyítésére (hármat emelnek ki, úgy, mint a részproblémákkal szembeni egészséges problémafelvetést (a), a háttértendenciák és az alapok feltárását (b) és a bevett értelmezések kritikai felülvizsgálatát (c) uo.).

Olay és Ullmann könyve szigorú értelemben a 20. századi kontinentális filozófia történetét adja elő az oktatás számára

is hasznosítható, tankönyvszerű formában és nyelvezetben. Tehát nem annak előtörténetére vagy brit–amerikai szellemi környezetben való tükröződésére összpontosít.⁷ Karakterisztikus irányzatokat, az ezekhez tartozó ismert és kevésbé ismert filozófusokat sorakoztat fel és rendszerez úgy, hogy azok élettörténete és legfontosabb filozófiai nézetei a lehető legvilágosabban és legjobban szcenírozva kerüljenek az olvasóközönség elé. A huszadik századi kontinentális filozófia története tehát nem más, mint a huszadik századi kontinentális filozófusok története.

A könyv koncepciója sokban hasonlít arra a tervezetre, amit 1998-ban a Simon Critchley szerkesztésében megjelent angol nyelvű kontinentális filozófiai kompendium valósított meg több tucat filozófiatörténész közreműködésével (a hivatkozást lásd feljebb), azonban abból egyrészt elhagyta az Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte és Georg Wilhelm Friedrich Hegel, valamint a német idealizmus kritikájában jeleskedő 19. századi filozófusok (Søren Kierkegaard, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Friedrich Nietzsche) által körvonalazott gondolkodásmód változását, másrészt teljesen eltolta a fontosabb szerzőkre helyezett hangsúlyokat, ezzel jelezve, hogy ha az olvasó mégis a kontinentális filozófia előtörténete iránt formál valamifajta speciális érdeklődést, akkor kikhez kapcsolódva kell kutakodását elkezdenie. A könyv első fejezete a klasszikus fenomenológiát, illetve az Edmund Husserlhez közvetlenül vagy közvetetten köthető fenomenológiai mozgalom szerzőit tárgyalja, és implicit módon ezeket helyezi a 20. századi kontinentális filozófia kronológiájának elejére. A mintegy ötszáz oldalas munka legjobban tagolt és legerjedelmesebb részét is a fenomenológia alapító státuszú alakjának, Edmund Husserlnek szentelik a szerzők, akihez (kritikusan vagy méltatóan, de) nagyban kapcsolódik a könyvben szereplő gondolkodók listájának egyik legnagyobb szelete, vagyis: a fenomenológiai mozgalom szerzői (Max Scheler, Eugen Fink, Roman Ingarden, Jan Patočka), Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer hermeneutikája, a teljes francia fenomenológia (Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Emmanuel Levinas, Paul Ricoeur), illetve a korai Jacques Derrida is. Ezen túl helyett kapott az összefoglaló mű fejezetei között a francia spiritualiz-

mus (Henri Bergson) és a klasszikus francia episztemológiai iskola (Gaston Bachelard, Georges Canguilhem), a német egzisztencializmus, a Wilhelm Dilthey-i szellemtudomány-elmélet, a fenomenológiai és hermeneutikai alapokra is épülő politikai gondolkodás (Hannah Arendt és Charles Taylor), a neomarxizmus és a frankfurti iskola elméletírói (Lukács Györgytől kezdődően Jürgen Habermasszal bezárólag), a strukturalizmus (bemutatva többek között az elsősorban nem filozófusként kanonizált Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes vagy Jacques Lacan munkásságát), a posztstrukturalizmus (az itt filozófusként tárgyalt Michel Foucault és Gilles Deleuze gondolkodása), a dekonstrukció, a posztmodern filozófiájának (vagyis az emblematicus J.-F. Lyotard, illetve Jean Baudrillard írásainak) nézetei és mindezek szélesebb humántudományi és társadalmi hatásai, befolyása.

A lista, illetve az ennek betöltése érdekében elvégzett munka rendkívül impozáns és korrekt módon pozicionálja magát a magyar nyelvű filozófiai szakirodalomban. Mivel a kötet tankönyvként határozza meg magát, vállalja azt a nehézséget, hogy az anyagok válogatása közben a minél jobb érthetőség okán bizonyos szerzőket és műveket ki kellett hagynia ahhoz, hogy a kulcsfontosságú életműveket bemutatthassa. A könyv fejezetei tulajdonképpen demonstratív módon adják tudunkra, hogy ezek és ezek a nagy formátumú alakok határozzák meg azt, amit más elemzésekben – a részletekben elmélyülve, értékelve és érvelve – kontinentális filozófusoknak nevezhetünk. Nagyon fontos az is, hogy a könyv szerzői maximálisan tudatosak voltak a potenciális olvasóközönség kijelölésében is. Úgy fogalmazznak, hogy „a kötet célközönségét elsősorban azok a filozófusok jelentik, akik nem a 20. századi filozófiával foglalkoznak, vagy nem ennek az úgynevezett kontinentális változatával, másodszorban azoknak a humán és társadalomtudományokkal foglalkozó elméleti szakembereknek lehet hasznára ez a bevezetés, akik az uralkodó filozófiai vitákkal vagy az elméleti álláspontok filozófiai hátterével szeretnének behatóbban foglalkozni.” (13.)

Egy könyvismertető értelmét és tétjét azonban elsősorban az adja, hogy milyen kritikai észrevételeket tesz az áttekintett

mű kapcsán, hiszen ez indíthatja el az arról szóló vitát, hogy a könyv elérte-e célját, illetve hogy hogyan érte el azt. Lássuk tehát, mi az, ami a huszadik századi kontinentális filozófia tankönyve kapcsán jelen recenzió szerzője számára a legfeltűnőbb volt. Kezdjük mindjárt néhány részletkérdéssel.

1) A kontinentális filozófia általános jellemzésének problémájára találó megoldást nyújt Olay és Ullmann három sarkalatos tétele, de talán nem ártott volna jobban reflektálni arra, hogy habár minden kontinentális filozófus igyekszik a háttértendenciákat – vagy jobban mondva: rejtett előfeltevéseket – leleplezni, nagyon sokan kifejezetten törekedtek arra, hogy a rejtett előfeltevések és a tulajdonképpeni szubsztantív mondanivaló egészséges egyensúlyát valósítsák meg. A leleplező-feltáró gondolkodásmód túlzott hangsúlyozása inkább egy olyan közkeletű nézet, amelyet egyesek Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud vagy éppen Michel Foucault munkássága kapcsán foglaltak össze egyfajta általános eszmeként. A rejtett tendenciák leleplezése gyakran vezethet kritikus, de nem feltétlenül produktív hiperszubtilításokhoz.

2) Ha a kényszerűségből kihagyott szerzőkre gondolunk, akkor nemcsak a filozófiai szempontból összefoglalt Sigmund Freud hiánya tűnik fel (mint például a könyvben szereplő Jacques Lacan megértésének kulcsa, a könyvben nem szereplő Jan Assmann meglehetősen filozofikus kulturális emlékezetelméletének ellenpontja), hanem bölcséleti irányzatok szinte teljes mellőzése. Gondolok itt például az olyan neokantiánus szerzőkre, mint a Platón újraértelmezésében, a fenomenológia és a hermeneutika mondanivalójának kimunkálásában nagy jelentőséggel bíró Paul Natorpra vagy a heideggeri ismeretelmélet és filozófiatörténet szempontjainak talán legnevezetesebb ellenfelére, Ernst Cassirerre. Cassirer nevéhez ugyanakkor egy rendkívül komoly szimbólumfilozófia kötődik, illetve a felvilágosodás gondolkodásának egyik legklasszikusabb huszadik századi értelmezését hagyta hátra, amelyek mind a mai napig egyaránt megkerülhetetlenek. A hiányzó szerzők listája pedig még korántsem teljes.

3) Ha a kontinentális filozófia egyik bevallott törekvése, hogy a részproblémákkal szemben az egész gondolkodás

szerkezetét, struktúráját tárja fel, talán nem ártott volna a korai tudásszociológia legalább egy olyan kimagasló alakjának tárgyalása, mint például Mannheim Károly. Mannheim nemcsak a fenomenológiai mozgalomhoz és a korai Lukács Györgyhöz kötődik több szalon, de a tudásszociológiát *expressis verbis* a gondolkodás szerkezetének, struktúrájának leírásaként fogja fel, ugyanakkor a filozófusokat a szellemtudományos-intézményes konku-renciaharcban és generációs konfliktusokban is elhelyezi. Ezt azért is érdemes megfontolnunk, mert a tudásszociológia az egyik olyan referenciapont, ami a könyv szerzői által megcélzott „humán és társadalomtudományokkal foglalkozó elméleti szakemberek” egy részének kötelező filozófiai hivatkozása. Hasonló a helyzet Niklas Luhmann filozofikus rendszerelméletével is. De térjünk most át a globálisabb kérdésekre:

4) Az úgynevezett kontinentális filozófia az itt említettekén túl talán még két sarkalatos tétellel is jellemezhető. Az egyik az, hogy konkrét tematikus sajátosságokkal is rendelkezik. A politikai gondolkodás és a politikai eszmetörténet területén nagyon sok olyan filozófust találni, akik globális tendenciákkal, rejtett előfeltevésekkel, a gondolkodás szerkezetével, kritikai világlátással vagy éppen a felvilágosodás örökségének újraértelmezésével foglalatkoskodnak. Talán nem elnagyolt az az állítás, hogy a huszadik századi politikai filozófusok nagyrészt ezeket az elveket vallják. Ebben a tekintetben Hannah Arendt és Charles Taylor munkásságának bemutatása a teljes palettának csak nagyon kis szeletét adja. Az irodalomelmélet iránt érdeklődőknek szintén feltűnhet az, hogy jelen könyvből sok fontos, egyébként filozófiai alapokról érthető szerző maradt ki az irodalomtudomány területéről. Nem állítom azt, hogy irodalomtudomány és filozófia kapcsolatának tárgyalása nélkül nem lehet kontinentális filozófiai tankönyvet írni, de ezek összefonódása történetileg mégiscsak komolyabb annál, hogy bizonyos szerzők irodalomfilozófiai meglátásaival megelégedjünk.

5) Majd pedig a kontinentális filozófia egyik legfontosabb jellemzőjéről. Az ezt a filozófiát művelők meghatározó módszertani elve, hogy reflektálnak a filozófiatörténet tanulmányozásának szerepére, illetve komolyan kutatják a korábbi filozófu-

sokat. Ebben az értelemben a problémák – többé vagy kevésbé tudatosan – mindig történetileg beágyazott problémákként érdekesek számukra, nem elsősorban azok racionális, észérvek szerinti szerkezete révén. Ez nem azt jelenti, hogy minden filozófiatörténetész kontinentális filozófus lenne, de azt viszont már igen, hogy minden kontinentális filozófusnak van egy sajátos filozófiatörténeti látásmódja. Lehet, hogy egy tankönyv nem ad keretet arra, hogy az ilyen reflexiókat minden gondolkodó kapcsán véghezvigyük, de itt a kontinentális filozófia olyan szövetségeséről van szó a filozófiatörténeti anyagok formájában, amitől eltekinteni semmilyen körülmények között sem lehet. Husserl, Heidegger, Cassirer, Dilthey, Gadamer, Derrida, Paul Ricoeur, Walter Benjamin vagy éppen Charles Taylor mind érthetetlenek a filozófiatörténethez való viszonyuk nélkül. Talán ezért is meglehetősen furcsa a szerzők előszóban tanúsított kialakulás- és eltörténettel szembeni elzárkózása, illetve az ismételt elzárkózás attól, hogy a kontinentális filozófia kezdeteinek, jellemzési kritériumainak meghatározásába mélyebben belebocsátkozzanak.

6) Ugyancsak fontos lehet az is, amit az elején John Stuart Mill kapcsán említettünk. Már ő is kiemelte, hogy egy gondolkodónak nemcsak nézetei, hanem e nézetek akadémiai-intézményes háttere is lényeges. A filozófusokat elválasztó, egymásnak ugrasztó, ellentéteket és szakmai vitákat generáló intézmények története nemcsak azért fontos, mert ezzel jobban tudjuk dokumentálni a filozófiai problémák társadalmi relevanciáját, hanem azért is, mert a kontinentális filozófia művelésének és oktatásának problémái a 20. században nagyrészt az intézmények sokasodásának és az institutionális túlszakosodásnak köszönhetőek. Az intézménytörténeti szál mellőzése ezért is tűnik a könyv egyik nagy hiányosságának.

7) Végezetül pedig nem lehet elsiklani a könyv néhány formai hiányossága felett, amelyek viszont nem annyira a szerzőket, mint inkább a szerkesztőt és a kiadót terhelik. A tankönyvjelleget sehol nem erősítik az egyes fejezetek elején vagy végén megjelenő terminusszótárak vagy összefoglaló táblázatok, esetleg az adott szerzők vagy irányzatok legalább vázlatos összehasonlító kronológiája.

Ilyen rendkívüli információgazdagságot és témabőséget felmutató könyvnél, amely magyar nyelven eddig még nem létező tervezetet valósít meg, szintén elvárható lenne, hogy gazdag név- és tárgymutatóval egészüljön ki, amely a részletes elemzések sorvezetőjeként szolgálhatna, és a gondolatok közötti tájéko-

zódást nemcsak megkönnyítené, de sokszor egyedül tenné lehetővé (például a célközönség humán és szellemtudományos érdeklődésű tagjai számára). Ezért is zavaró, hogy Olay és Ullmann nagy munkája az utolsó mondat végére tett ponttal ér véget.

Zuh Deodáth

■ JEGYZETEK

1. John Stuart Mill: *On Bentham and Coleridge*. Harper and Row, New York, 1950. Itt és a továbbiakban a szerző fordításai.
2. Volker Peckhaus: *The Mathematical Origins of 19th Century Algebra of Logic*. In: Leila Haaparanta (szerk.): *The Development of Modern Logic*. Oxford University Press, Oxford, 2009. 175.
3. Bertrand Russell: *A History of Western Philosophy*. Simon and Schuster, 1945. 641–643. Magyarul: *A nyugati filozófia története*. Göncöl, Bp., 1994.
4. Leslie Beck: *Avant-propos*. In: *Cahiers de Royaumont. Philosophie*. No. 4: *La philosophie analytique*. Minuit, Paris, 1962. 7.
5. Simon Critchley: *Introduction. What is Continental Philosophy?* In: *Uó* (szerk.): *Companion to Continental Philosophy*. Blackwell, Malden, 1998. 4–5.
6. Eszes Boldizsár – Tózsér János: *Mi az analitikus filozófia? Kellék 27–28* (2005). 45–71.
7. Azt, aki a kontinentális filozófia előtörténetére és főleg a 19. század filozófiatörténetének áttekintésére kíváncsi, a szerzők a magyar filozófiai műveltség kortárs monstre tankönyvéhez fordítják. Lásd Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Akadémiai, Bp. 2007.

EGY LÁTSZÓLAGOS ARANYKORSZAK DOKUMENTUMAI

Aranykorszak? A Ceașescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974

■ A romániai szocialista időszak egyik fontos jellegzetességének nevezhető az „aranykorszaknak” emlegetett periódus, amelynek megítélése korántsem egyszerű. A keménykezű diktatúra oldódását, az enyhülés illúziójával jellemezhető korszakot megérteni, működésének mechanizmusait elemezni egyre nagyobb prioritást kapott a jelenkorral foglalkozó történések számára az utóbbi években. A korszakra vonatkozó, kimerítőnek tűnő szakmai viták ellenére sokszor elhangzik a források hiányossága. Egy korszak megismeréséhez márpedig a források, levéltári anyagok elengedhetetlenek. Ezért egy dokumentumgyűjtemény megjelenése egy lépéssel közelebb vihet a valóság feltárásához. Bár műfajilag nem sorolható a bestseller irodalomhoz, a kötet hiánypótló szerepe nem elhanyagolható.

A munka összeállítója Novák Csaba Zoltán, a Román Akadémia marosvásár-

helyi Gheorghe Șincai Kutatóintézetének tudományos munkatársa. Könyve hosszabb kutatás eredménye, háttéranyaga a szerző doktori disszertációjának. Bár dokumentumkötetről van szó, a dokumentumok közlését megelőzi egy közel százoldalas felvezető tanulmány. Ezt a címben megjelölt korszakra vonatkozóan korabeli dokumentumok, jegyzőkönyvek, statisztikák, segédletek, hivatalos kiadványok követik. A felsorolt dokumentumok a bukaresti Országos Levéltárból (Arhivele Naționale Istorice Centrale, ANIC), a volt Biztonsági Titkosszolgálat Levéltárából (Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ANDJC), illetve több megyei levéltárból (Kovácsna, Hargita, Maros) származnak.

Külalakkban és tartalmilag is a sorozat részeként folytatja a kiadó által meghatározott irányvonalat (vagyis hasonló fedőlap, előtanulmány, amelyet a dokumen-

tumok követnek). A borítón lévő fényképnek egy igencsak kifejező pillanatot sikerül megragadnia: Ceaușescu látható rajta a Teleki Tékában, 1966-os marosvásárhelyi látogatása alkalmával, körülötte a helyi pártképviselők, értelmiségiek, és megfigyelhető, hogy a tükörképen, amelyen ugyanazok szerepelnek, csupán a pártvezér képe marad élesen, a többieké elhalványul mellette (jól szimbolizálja a korszak kádercseréit, amelyről a könyv is részletesen beszámol). A Ceaușescut körülvevő személyek közül beazonosítható Fazekas János, Erdélyi István, a Teleki Téka akkori igazgatója, Elena asszony és Gere Mihály. A könyvben jól jönne információpótlásként a képen szereplő személyek felsorolása. Gere és Fazekas jelenléte egyben szimbolikus is, hiszen két, később egymástól eltérő stratégiát követő magyar kommunista vezetőről van szó.

A téma megragadása véletlenül egybeesik egy országos nosztalgiahullámmal, amelyről nemrégiben végeztek felmérést. E felmérés adatai szerint a romániai lakosság mintegy 50 százaléka úgy véli, hogy a kommunizmus idején jobb élet volt.¹ Erre a hazai filmipar is rákapott, és ennek megfelelő produkciókkal jelentkezett az elmúlt években.² Novák azonban nem ezt lovagolta meg, hiszen évek óta foglalkozik a témával, a kötete pedig egy több év óta futtatott kiadói program része.³

Az előszó, miután ismerteti az 1945–1989-es korszak kutatásában történt fejleményeket, változásokat, tisztázza az iratválogatás szempontjait: 1) azok az iratok kerültek be a kötetbe, amelyek közvetlenül említik vagy érintik a magyar kisebbséget, 2) azok az iratok, amelyek részben említik a magyar kisebbséget, de nemzetpolitikai szempontból nem tartoznak ennek az etnikumnak a tárgykörébe, 3) azok az iratok, amelyek nem említik közvetlenül e kisebbséget, de nagymértékben meghatározzák helyzetének alakulását. A korszakolás is fontos szerepet kap, ugyanis a szerző a Nicolae Ceaușescu nevével jelzett időszakot a következő két részre osztja: az első korszak, amely 1965 és 1974 közé tehető, értelemszerűen a kötet is ezt a periódust célozta meg, illetve az ezt követő, 1974-től az 1989-ig tartó periódust, melyet jól körülhatárolható politikai változás jellemezett. Ennél fontosabb az alkorszakok kérdése, a kötet dokumen-

tumait is e szerint tagolta Novák: 1965–1967, 1968–1971, 1972–1974. Az említett korszakolás, illetve a tartalmi szempontok leírása bonyolult struktúráként értelmezhető, ami bizonytalanságot kelthet a könyv potenciális célközönségének a meghatározásakor. A kutatásokat megnehezítette a még rendezetlen források használhatatlansága, illetve a korszak forrásanyagában rengeteg egyáltalán nem vagy csak részben kutatható állomány. Ugyanakkor a korszakra vonatkozó magyar és román nyelvű, korszerű kutatások eredményeinek felhasználása a kötet komoly erősségét mutatja a témaelemzés tekintetében. Ami még tényként elmondható – és a szerző is fontosnak tartja aláhúzni: a kötet, jóllehet az erdélyi magyarságot a tárgyalt periódusban nagymértékű elnyomás és diszkrimináció érte, nem sérelemkatalógusként készült, sokkal inkább hatástörténetként értelmezhető.

A bevezető tanulmány egyrészt arra ad választ, hogy a hivatalosan Aranykorszaknak nevezett időszak mi is volt valójában. Mindez ahhoz nyújt segítséget, hogy értelmezhessük azt a közeget, amelyben a több mint négyszáz oldalnyi dokumentumanyag keletkezett. Az előtanulmány bevezetője két oldalba sűríti az 1944–1964 közötti húszéves periódust, tömérdek lábjegyzettel ellátva, mivel ennek a korszaknak komoly szakirodalma van (és nem célperiódusa az összeállításnak). Az 1964-től kezdődő folyamatokat már hosszabb terjedelemben taglalja. Ez az időszak, amely Románia számára az ún. „különutas” politika folytatását jelentette, illetve Ceaușescu hatalmának konszolidációját hozta. A „deji örökség” felvázolásában fontos szerepet kap a „függetlenségi nyilatkozatként” elhíresült pártdokumentum, amely a szocialista országok egymás belügyeibe való beavatkozását ítéli el.⁴ Ennél a bevezetőnél azt is pozitívumként kell kiemelnem, hogy a szerző nem csupán a belügyek pontos ismertetésére törekedett, hanem helyet kapott a külpolitikai viszonyok vizsgálata is, illetve a politikai elit körében végbe ment folyamatok hatása az ország nemzetközi kapcsolataira és helyzetére. A tanulmány egy fontos elméleti kérdést, a nacionalizmus szerepét is vizsgálja a korszak politikájában. Pontosabban a „szocialista nemzet” fogalmának a meghatározásában. A ceaușescui új vezetés a deji merevséggel szemben nagyobb figyelmet

fordított e fogalom meghatározására, vagyis a nemzet fogalmába besorolták a kisebbségeket is (vagy együtt élő nemzeti-segeket, ahogyan az előző korszakban nevezték őket). Ennek fő hivatkozási pontját Ceaușescu 1965-ös székelyföldi látogatása jelentette. Tény, hogy Dejnél nagyobb odafigyelést, óvatosságot tanúsított a kisebbségek irányába (magyar nyelvű oktatás, illetve a kisebbségeket érintő súlyos problémák leereagálása). Mindezek ellenére a rendszer lényegében nem változott.

A tanulmányban központi szerepet kap, éppen úgy, mint a dokumentumválogatásban, az 1968-as meggyésítés. Ez az év többértű komplex eseménysort hozott, amely kül-, majd végeredményben belpolitikailag is sikeres volt a pártvezér számára. Egyrészt ide sorolható három fontos esemény, amely a nemzeti kisebbségekre (főleg a magyarságra) hatott: a közigazgatási reform, a magyar értelmiségiekkel való találkozó és egyeztetés, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (MNNDT) létrehozása. A fejezetben mindhárom intézkedésről külön alfejezetenként található elemzés. A közigazgatási reform történetét, a meggyésítéssel járó bonyodalmas folyamatot már kutatta a szerző.⁵ Itt azonban a témát már szélesebb összefüggésbe helyezte.

A romániai magyar társadalommal való kiegyezési törekvés másik nagy lépését a párt a magyar értelmiségiekkel és pártkáderekkel való találkozóval próbálta elérni. Az egyedi alkalomnak számító esemény során (1949 óta nem volt erre példa) egy problémakatalógust állítottak össze, de a felvetődött gondok megoldása nem járt teljes sikerrel. Az egyik fő kérdést a romániai magyarság jogi státusának elismerése képezte. A pártvezetés nem ismerte el (továbbra sem) a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, ezért elvetette a státútum elkészítését. A másik kérdéskör az oktatás volt, ahol megpróbáltak összhangot teremteni, azonban néhány magyar tannyelvű osztály indítását leszámítva ebben sem sikerült átütő változást elérni. Kulturális téren történtek változások a tanácskozást követően: létrehozták a Kriterion Könyvkiadót és *A Hét* kulturális közéleti hetilapot (továbbá emelték a meglévő magyar sajtótermékek példányszámát), valamint ekkor indultak el a román televízió és rádió magyar nyelvű összefoglaló adásai is.

A nyugodt hátország biztosításának a szükségességét a külpolitikai események tették elengedhetlenné. Ceaușescu ugyan nem értett egyet a dubceki lazítás politikájával, az „emberarcú szocializmus” koncepciójával, de elítélte a cseh-szlovákiai intervenciót – elsősorban annak érdekében, hogy fenntarthassa a maga posztsztálinista modernizációs politikáját. A Szovjetunióval való szembe fordulás után a pártfőtítkár rögtön a Székelyföldre látogatott, ahol több beruházást ígért, illetve magyarul is köszöntötte az embereket, ami szintén emelt népszerűségén. Az MNNDT létrehozásával a magyarság egy olyan szervvel szembe-sült, amelyben a párttal való kapcsolatteremtés és problémamegoldás lehetőségét láthatta. Bár ebben a korszakban a román kultúra és tudomány a korszakon belüli „reneszánszát” élte, az események arra utaltak, hogy e gesztusok mögött a székely identitás tudatos elkülönítésére, illetve a magyar identitással való szembe-állítására törekedett a legfelsőbb vezetés. Az efféle lokális identitás alakítása szinte versengésbe sodorta egyes régiók azonos nemzetiségű lakosait.

Az 1970-es évek elejét Ceaușescu számára a teljes belpolitikai siker jellemezte. Az események további menetét meghatározta az 1971-ben meghirdetett „júliusi tézisekként” ismert ideológiai önmeghatározás. Novák részletesen elemzi a júliusi téziseket és ezek következményeit. Ide sorolható a nagymértékű szisztematizálási projektek beindítása (értsd falurombolások), amelyek több száz magyarlakta falut érintettek. Ehhez hozzájárult az erőszakos iparosítás, amely a román munkások betelepítésével a magyarlakta helységekbe a magyarságot közvetlenül is érintette az asszimilációs törekvések szempontjából. Az MNNDT szerepvesztése tovább gyorsította a magyar kisebbség problémáira irányuló figyelem megszűnését. Az ideológiai szigor és az ezzel járó káderrotáció bevezetése pedig az addig a párthoz lojális, de túl sok hatalomra szert tevő párttagok leváltását vagy egyéb funkciókba való kinevezésüket eredményezte.

A magyar politikai és kulturális elit alakulásának elemzése szintén nem új téma a szerző számára.⁶ Megtudhatjuk, hogy volt rá példa, hogy magyar káderek részt vehettek a legfelsőbb vezetés sorai-ban (KB, VB, PB, minisztériumok stb.). A

bejutás ugyan korlátozott számban történt, a párthűség és ideológiai beállítottság, valamint a megfelelő családi háttér (ideális esetben munkás-, parasztszaládi származás), oktatás, neveltetés is kizáró jellegű szempontokként érvényesültek. Ugyanilyen kizáró jellegű faktorként említhető az illető káder viszonyulása az 1956-os és 1968-as eseményekhez, valamint fontos volt letisztázni és különválasztani a nemzeti identitást a politikai identitástól. A tanulmányban legtöbbször előforduló két személy Fazekas János és Király Károly, akiknek az esete egyedinek számít. A szerző mindkettő munkásságát, politikai aktivitását az erdélyi magyarságot érintő kérdésekben, problémákban pozitívan minősíti.

A tanulmány utolsó két fejezete az összegzést, következtetéseket és a kiértékelést tartalmazza. Kiderül, hogy a romániai magyarság mikortól és hogyan jelentett belbiztonsági problémát, és a pártvezetés hogyan próbálta ellenőrzése alá vonni a szekuritáte által a magyarságot.⁷ Ugyanakkor kényesen vigyáztak a magyar kisebbséget érintő kérdések külpolitikai hatásaira (például az 1972-es román–magyar találkozó alkalmával). A korszakot egyértelműen az 1974-es XI. Kongresszus zárta, amelyen többek közt Ceaușescut megválasztották államfőnek, ezzel is legitimálva hatalmát. Érdekes a tanulmányban és a dokumentumokban egyaránt megfigyelni a ceaușescui kép alakulását, amely számos változáson megy keresztül, míg a pártfőtűkár végeredményben elveszíti a kezdetben tanúsított türelmét a nemzeti kisebbségekkel szemben. Ugyanakkor eltűnőben van az a három fő elem, amely jellemezte a korszakot: külpolitikailag a Szovjetuniótól való eltávolodás, gazdaságilag az életszínvonal növelése, valamint belpolitikailag törekvés az értelmiségiekkel való egyezésre. A szerző úgy véli, hogy a történet így önmagában még nem teljes az elő-

szóban már említett hiányosságok miatt, de remélhetőleg lesz folytatás, és az 1974 utáni romániai magyarságpolitika alapdokumentumai is kiadásra kerülnek.

A forráshivatkozásokban egyáltalán nem szűkölködő tanulmányt a dokumentumok követik, ugyanolyan korszakolásban, mint a tanulmány alfejezetei.⁸ A nagy újdonság a dokumentumok elkülönítése a magyarságpolitika „lent” és „fent” működésére. Tehát minden korszakban előbb azokat a dokumentumokat olvashatjuk, amelyekben a politikai elit a pártpropaganda szintjén foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, majd a másik blokkba azok a dokumentumok kerültek, amelyek ennek megvalósulását, következményeit a napi, helyi, személyes szinten tükrözik.

Kérdésfelvetés szempontjából (bár a cím maga is tartalmaz kérdést) fontos előnye a könyvnek, hogy az olvasó direkt módon nem kap választ, csupán egy irányt, a dokumentumok révén, amelyek alapján felépítheti saját érvelése segítségével a válasz lehetőségeit. A dokumentumok fordítását és jegyzetekkel való ellátását, kiválogatását Novák Csaba Zoltán és Kuszálík Eszter végezte. A kötet végén található háromnyelvű (magyar, román, angol) rezümén kívül a hely-, intézmény-, valamint személynévmutató és a kulcsszemélyek életrajzi adatainak a felsorolása gyakorlatilag egyben adattár jelleggel bír. A kötet célközönsége nem tisztázott, bár sejteni lehet, hogy igen kemény falatot jelenthet a mindennapi olvasó számára, ám a korszakkal foglalkozó kutatóknak mindenképp hasznos és hiánypótló alpmunkaként szolgál. Mindazonáltal szerintem nem hiányozhat a mindennapok könyvespolcáról sem. Remélhetőleg lesz majd folytatás is, a meglévő anyagnak mindenképp célszerű lenne legalább román és angol nyelven való megjelentetése.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Az említett felmérést a Kommunizmus Büntetteit és a Román Emigráció Emlékezetét Vizsgáló Intézet – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCR) végezte, ugyanakkor az országos reprezentatív mintájú felmérésből az is kiderül, hogy a megkérdezettek 4 százaléka véli úgy, hogy a kommunizmus egy „rosszul alkalmazott, de jó eszme”. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=42706>, 2011. 02. 16.

2. Itt elsősorban Constantin Popescu – Cristian Mungiu: Amintiri din Epoca de Aur, illetve Andrei Ujică: Autobiografia lui Nicolae Ceaușescu című műveire utalhatok, amelyek különbözőképpen világitják meg ugyanazt a korszakot.

3. A sorozat korábban megjelent hat kötete: György Béla: Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testület jegyzőkönyvei, illetve Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print Kiadó, Kvár – Csíkszereda, 2003; Stefano Bottoni: Az 1956-os forradalom

és a romániai magyarság (1956–1959). Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2006; László Márton: Máthé János: Magyarhermány kronológiája (1944–1964). Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008; Gidó Attila: Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépitési kísérletek (1918–1940), illetve Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston: Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2009.

4. A dokumentum teljes megnevezése a következő: Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. Ez megtalálható a kötet dokumentumai között (103–111.).

5. A témáról több tanulmánya is megjelent: Novák Csaba Zoltán: A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1967–1968. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 455–421. (Ugyanez megjelent román nyelven is.); Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescunál 1968-ban). Székelyföld 2008. 7. sz. 85–111.

6. Novák Csaba Zoltán: A párt szolgálatában. Kádorsors a Székelyföldön. Múltunk 2005. 4. sz. 100–128; uő: Intelectuali maghiari de stanga în conflict cu noile autorități comuniste. Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu Mureș, 2006. 372–382.

7. Itt érdemes kiemelni Domokos Géza példáját, aki többszörös megfigyelés alatt volt, és az informátorai saját kollégái, beosztottjai voltak.

8. A levéltári és sajtóforrások mellett, illetve a korszerű szakirodalom felhasználásán kívül, a szerző interjúalanyokat is megszólaltat. Ilyen például a 2008-ban készített Király Károly-interjú (ezek nincsenek megjelölve a válogatott bibliográfiában).

AZ ERDÉLYI MAGYAR FELSŐOKTATÁS HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI

■ Miért ír recenziót valaki egy könyvről, amikor már a kéziratot is láthatta, és véleményt is mondhatott róla, legalábbis előzetes változatáról? Egyrészt egy előzetes anyagról véleményt mondani és könyv alakban megjelent végleges változatát ismertetni két különböző dolog. Másrészt az ismertetés szándékával újraolvasott írás más oldalai, a közbeeső idő elteltével felmerült új szempontok szerinti érdemei és hiányosságai kerülhetnek előtérbe.

A 2007-ben megalakult MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága (KAB) vállalta a feladatot, hogy az utóbbi húsz évben kétségtelenül sokat fejlődött, de ugyanakkor meglehetősen kaotikus és anarchikus romániai magyar felsőoktatási helyzetet áttekintse. Ebből a célból egyrészt 2008. szept. 18-án összehívta az illetékes felsőoktatási vezetők fórumát, másrészt Felsőoktatási Munkacsoportot hozott létre (Csata Zsombor, Papp Z. Attila, Salat Levente és részben Csekő Krisztina), akiknek munkája eredményeképpen megszületett a most ismertetendő könyv, illetve annak legfontosabb része.

A könyv első részének a címe ugyanaz, mint a könyvé, és terjedelem szempontjából annak több mint felét teszi ki.

Szerzője a munkacsoport tagjain kívül még Péntek János, a KAB elnöke is.

Ez a rész egy ún. „vezetői összefoglalóval” és „indoklással” kezdődik, amely összegzi a teljes kutatás fő megállapításait, az elmúlt húsz év törekvéseit, elért eredményeit és kudarcait. A romániai magyar felsőoktatás „spontán expanzió” esett át az elmúlt húsz évben, és sajátos „államnélküliség”, más megfogalmazásban „kétállam-közöttség” jellemzi, „nincs, aki számon kérje a [...] rendszer hatékonyságát, minőségét, munkaerőpiaci relevanciáját”. A stratégiáknak a hatékonyság, a minőség növelésére kell irányulniuk, fel nem adva a magyar állami egyetem létrehozására vonatkozó próbálkozásokat. Az eddigi fejlődésben leginkább a stratégiátlanság kritizálható. „A továbblépés már elképzelhetetlennek látszik egy megfelelően széles körű egyeztetés eredményeként kidolgozott stratégia nélkül.”

A fenti összefoglalást követi egy történeti rész, az elmúlt húsz év törekvéseinek áttekintése egy romániai magyar egyetem létrehozása kapcsán. Az olvasó tényleg megdöbben, hogy húsz év alatt mennyi tervezet, mennyi kudarc, mennyi kísérlet és a semmibe futó „sürgősségi kormányrende-

let” született. Végül is a „20 év alatt egyetlen olyan miniszteri, kormány- vagy ennél is magasabb szintű, lényeges politikai döntés sem született Romániában, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar nyelvű felsőoktatásnak”. Pontosabban: az ilyen jellegű döntések végrehajtása az, ami hiányzik, mert mögöttük nem volt igazi „politikai akarat”. A Babeş-Bolyai Egyetemen kétségtelenül jelentős volumenben folyik magyar nyelvű oktatás, de ennek tényleges intézményi kerete hiányzik. A valóságos helyzet az, hogy: „A magyar nyelvű felsőoktatási kínálat iránti növekvő igényt különböző rangú, háttérű és egymással gyakran ütköző érdekeltsgű intézmények siettek kielégíteni, a politikai küzdelem sikertelenségének konzekvenciáit pedig a magyar állam nevében eljáró politikusoknak kellett végül levonniuk...” Mindezek eredményeképpen, amennyiben törekvéseink középpontjában továbbra is az önálló magyar egyetem visszaállítása áll, „immár nemcsak a román állam, illetve az érintett intézmények képviselőinek a következetes elutasításával kell számolni, hanem az erdélyi magyar felsőoktatási kínálat piacán közben megerősödött szereplők ütköző érdekeivel is”.

A következő fejezet (*Adottságok és trendek*) tulajdonképpen tényfelmérés. Ez a globális trendek áttekintésével kezdődik, kitekintéssel a nemzeti kisebbségek felsőoktatási helyzetének nemzetközi tapasztalataira. Ezt követi a romániai magyar felsőoktatás „kontextusának” részletes statisztikával történő bemutatása, azaz az általános és középiskolára vonatkozó adatok román és magyar vonatkozásban (részben nemzetközi összehasonlításban), előrejelzésekkel a 2010–2012 évekre, végül a felsőoktatással kapcsolatos legfontosabb információkkal. Tény, hogy 2002-ben a főiskolai képzésben már nem alulreprezentáltak a magyar nemzetiségűek (bár ez az egyetem vonatkozásában még nem mondható el). Az itt szereplő felsőoktatási kataszter szerint Romániában „12 intézmény 12 romániai helyszínen, 125 szakon hirdetett meg összesen 6450 helyet az alapszintű képzés kereteiben” magyar nyelvűen a 2009/10-es tanévben.

A fentieket követő *Elemzés* című fejezet mindenekelőtt megállapítja, hogy „a romániai magyar nyelvű felsőoktatás történetében az elmúlt húsz évet látványos

és sok tekintetben sikeres intézményesülés jellemezte, a folyamat eddigi mérlege ennek ellenére nem tekinthető egyértelműen pozitívnek”. Problémát jelentenek „a rendszeren kívüli próbálkozások”, a koordináció hiánya, az, hogy bizonyos szakokon (agrár, állatorvosi, erdőmérnöki, zenei és képzőművészeti, jogi és számos műszaki szakon) nincs magyar nyelvű képzés. A fő problémát azonban az jelenti, hogy „a romániai magyar felsőoktatás viszonylatában nincs olyan főhatóság, amely illetékes lenne a felsőoktatással kapcsolatos nemzeti-közösségi elvárás, illetve a jövőkép minél precízebb, részletesebb megfogalmazásában”.

Az első rész utolsó fejezetében az alternatívák felvázolását, továbbá a következtetések és ajánlások összefoglalását találhatjuk. Ezt követi a függelék a romániai magyar felsőoktatásra vonatkozó részletes adatokkal, továbbá a fejlesztés alapelveinek tíz pontban történő bemutatásával. Legvégén szerepel az irodalomjegyzék.

A jövőt illetően a restitúciós és sérelmi politika feladása látszik a legcélravezetőbbnek, helyette a Sapientia EMTE állami elismertetése és finanszírozásának elfogadtatása legalább részben. Másrészt – legalább rövid távon – fontosabb lenne, „ha a romániai magyar felsőoktatási piac fontosabb szereplői egyértelmű küldetésnyilatkozatban fogalmaznák meg azokat a célokat, amelyeket magyar nyelvű felsőoktatási kínálatukkal szolgálni kívánnak”.

A könyv második része a felkért bírálók, köztük a recenzens véleményét tartalmazza (a továbbiak: Kozma Tamás, Magyarai Tivadar, Setényi János és a Sapientia EMTE vezetői). Ezek további fontos szempontokat vetnek fel, így többek között van, aki az egyetemért folyó küzdelemben a tömegek részvételét, a tüntetéseket, a politikai gyűléseket hiányolja (Kozma Tamás), másik bíráló túlságosan negatívnak találja a képet (Magyarai Tivadar), a Sapientia EMTE képviselői kifogásolják az anyagban a hiányos adatszolgáltatást, de így ítélik meg a történeti részt is, felvetődik továbbá a magyar anyanyelvű cigányság kérdése, valamint a pozitív jövőkép hiánya (Setényi János), végül a magyar nyelvű romániai felsőoktatás keretében a román szaknyelv magas szintű elsajátításának szükségessége (a recenzens felvetése).

A könyv harmadik része részletesen ismerteti a KAB megbízásából végzett

szociológiai felmérés eredményeit a végzős magyar középiskolai diákok továbbtanulására (a 2008/2009-es tanévben) és az utánkövetés módjára vonatkozólag (Papp Z. Attila és Marton János). A felmérés az iskolák vezetőségén és az osztályfőnökön keresztül történt. Végül is a kitöltött kérdőívek 7012 diákra, azaz a végzett középiskolások 85,32 százalékára vonatkozólag szolgáltatott információt. Az adatokat számos szempont szerint feldolgozták, így nemek szerint, az iskolatípusoknak megfelelően, kutatták a továbbtanulás szándékát, az egyes városok vonzáskörzetét, a továbbtanulást nyelvi szempontból (ti. hogy magyar vagy román

nyelven tanulnak-e tovább a fiatalok felsőoktatási tanulmányaik során) stb. Ami az egyik leglényegesebb információ: a továbbtanulás nyelve 48,59 százalékban magyar, 42,74 százalékban román. Viszont a továbbtanulási arány a Székelyföldön a legalacsonyabb.

Befejezésül csak aláhúzzhatjuk az egész vállalkozás úttörő és hiánypótló szerepét. Bár nagy szavak, de elmondhatjuk, hogy a KAB történelmi feladatot vállalt és teljesített az erdélyi magyar felsőoktatás helyzetének és kilátásainak sokoldalú felmérésével és elemzésével.

Berényi Dénes

